

УДК 94(477-04)-054.73»1920/1930»

**ПЕРЕСЕЛЕНСЬКИЙ РУХ
УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В КАСРР
(1920-ТІ – ПОЧАТОК 1930-Х РР.)****THE MIGRATION MOVEMENT
OF THE UKRAINIAN POPULATION TO KASSR
(1920s - EARLY 1930s)****Розовик О. Д.,**

кандидат історичних наук, доцент кафедри
україністики, Національний медичний
університет імені О. О. Богомольця
(Київ, Україна), e-mail: lesya1988@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1874-1945>

Rozovyk O.,

Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor
of the Department of Ukrainian Studies,
Bogomolets National Medical University,
(Kyiv, Ukraine), e-mail: lesya1988@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1874-1945>

У статті досліджено причини переселенського руху з території УСРР до Казахстану у 1920-х – на початку 1930-х років. Показано заходи урядів республік для врегулювання цього процесу, особливості відведення ділянок для переселенців, наведено статистичні дані щодо переселенців по різних районах КАСРР, висвітлено вплив переселенського руху на національний склад населення республіки.

Ключові слова: переселенський рух, Союзний колонізаційний фонд, УСРР, КАСРР.

The article deals with the causes of the resettlement movement from the territory of the Ukrainian SSR to Kazakhstan in the 1920s - early 1930s. Measures of the governments of the republics to regulate this process are shown, features of allotment of plots of lands for migrants, statistics about immigrants in different regions of KASSR are given, influence of the resettlement movement on the national composition of the population of the Kazakh ASSR is highlighted.

Keywords: resettlement movement, Union Colonization Fund, Ukrainian SSR, Kazakh ASSR.

З помітним приростом населення в УСРР на початку 1920-х років, виникла проблема аграрного перенаселення республіки. Це стало причиною масового переселення українців за межі України у різні регіони СРСР. Українці-переселенці 1920 – 1930-х років внесли значний вклад в освоєння нових земельних просторів цих регіонів, розвиток їх промисловості та зростання соціально-економічного й культурного рівня корінного населення Сибіру, Казахстану, Далекого Сходу та інших регіонів. Проте досі багато аспектів цієї проблеми, пов'язаних із встановленням кількості українських переселенців у цих регіонах, законодавче й організаційне забезпечення їх переїзду та облаштування у нових місцях мешкання, є недостатньо вивченими.

Проблему аграрної перенаселеності та переселенської політики радянських органів влади почали висвітлювати історики ще у 1920-х роках. Такий аспект проблеми, як інтенсивність переселенського руху у 1928 – 1929 рр. й наявність самовільних переселенців у радянських республіках, був піднятий у статтях М. Красільнікова [10; 11]. У публікаціях Л. Мінца [15] та Ф. Попова [18] порушене питання аграрної перенаселеності та «надмірної праці».

Масове безробіття ними пояснювалося міграцією населення з сіл до міст для влаштування на роботу. Також Ф. Попов у своїй статті подає оцінку масштабів колонізаційних фондів Сибіру, Далекого Сходу, Казахстану та Уралу. Наслідки перенаселеності для розвитку ринку праці під час індустріалізації позитивно були оцінені у роботі А. Лібкінда [13]. Основні напрями міграційного руху населення з України, з врахуванням їх національної приналежності, з кінця XIX й до середини 1920-х рр., означені у публікації А. Гіршфельда [5].

Голод 1932 – 1933 рр. у РСФРР, репресії щодо науковців Росії у другій половині 1930-х років, Друга світова війна, а потім й відбудова зруйнованого війною народного господарства СРСР – все це негативно вплинуло на вивчення істориками переселенської політики радянської влади. Лише у період «Хрущовської відлиги» вчені повернулися знову до розгляду цієї теми.

У роботі М. Платунова «Переселенська політика Радянської держави та її реалізація в СРСР (1917 – червень 1941 рр.)» наведено узагальнюючі дані щодо причин перенаселеності у різних регіонах СРСР, показано взаємозв'язок переселенської та національної політики радянської влади. Проте автор не ставив за мету окремо висвітлити стан переселенських процесів в УСРР [16].

Новий історіографічний період розпочався з проголошенням незалежності України. Це відкрило нові можливості для вивчення істориками багатьох тем, які були недоступні дослідникам у радянський період або розглядалися недостатньо повно.

Серед загальноконцептуальних праць, які поновому висвітлили становище українських земель у міжвоєнний період, можна виділити роботи «Сталінізм на Україні: 1920-1930-ті роки», а також «Україна між двома світовими війнами (1920-1939 рр.)» [6; 12]. У них автори висвітлили основні засади соціально-економічної політики радянської влади, підняли питання репресій та депортацій населення. Такі проблеми як податкова політика радянської влади, органи самоврядування на селі, а також повстанський рух селянства знайшли своє висвітлення у монографії О. Ганжі [4]. Історіографії радянської соціальної політики міжвоєнного періоду присвячена стаття О. Мельничука [14].

Не залишалася поза увагою дослідників й політика українізації. Серед таких праць можна виділити монографію В. Сергійчука «Українізація Росії. Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923-1932 роках» [20]. У цій праці автор розкриває особливості проведення українізації у різних регіонах РСФРР, зокрема й у КАСРР. У роботі наведені статистичні показники щодо забезпеченості українських дітей освітніми закладами а також ідеологічне підґрунтя згортання політики українізації у РСФРР.

Одна з перших робіт, яка була присвячена міграції українського населення і яка з'явилася на початку 1990-х років, стала праця В. Сергійчука «Українці в імперії». Автор у названій роботі показує процес поступового розселення українців на території спочатку Московської держави, а далі –

Російської імперії й Радянського Союзу, включно до початку 1930-х років [21]. У публікації Ф. Заставного зазначені узагальнюючі підрахунки кількості емігрантів з УСРР у 1920-ті рр. [8].

Кілька робіт дослідників було присвячено встановленню причин переселенського руху серед українського населення а також формуванню політики радянського уряду щодо цього процесу. Спробу встановити кількісні показники перенаселеності Подільської губернії на середину 1920-х рр. було здійснено у статті В. Яцюк [22]. Про функції Всесоюзного переселенського комітету та низових ланок переселенських органів зазначив у своїй статті І. Киричевський [9]. Дослідниця С. Долинська у своїй дисертації приділила увагу, переважно, процесу утворення переселенських інститутів та ідеологічній основі переселенської політики радянської влади. Автор підняла питання побутового та економічного облаштування переселенців на нових місцях поселення. Проте ряд суджень автора, зокрема про причини утворення колективних господарств переселенцями, поверненського руху, нездійсненність планів по плановому переселенню є дискусійними [7].

Російський дослідник П. Полян присвятив свою роботу проблемі депортацій в СРСР. П. Полян також торкається питання внутрішніх міграцій в СРСР. У цьому контексті у роботі наведено дані щодо наявності 5,4 млн. «надлишкового» населення в УСРР. Далі автор робить висновок що «політика добровільного планового переселення провалилася», хоча ця теза не підкріплена жодними архівними статистичними джерелами й автор не зробив поглиблений аналіз цієї проблеми, особливо стосовно українських регіонів [17].

Отже, автор даної статті має на меті дослідити причини та хід переселенського руху українського населення до Казахстану у 1920-х – на початку 1930-х років та навести статистичні дані щодо цього процесу, що ґрунтуються на першоджерелах.

Протягом 1920-х рр. в Українській СРР складалася важке становище із землезабезпеченням сільського населення, що було зумовлено роздачею орних земель селянам впродовж 1919 – 1920 рр., а також природним приростом населення республіки. Особливо ця проблема загострилася у Чернігівській, Полтавській, Катеринославській та Волинській округах. Це було викликано, з одного боку, роздачею орних земель селянам впродовж 1919 – 1920 рр., а з іншого – природним приростом населення республіки. Так, вцілому по Київській окрузі 3 дес. землі мало 70% сімей, що майже не відповідало прожитковим нормам аграрного забезпечення членів їх родин і лише близько 8% господарів мали 5 і більше десятин землі, що відповідало рівню їх прожиткового забезпечення [25, арк. 402; 41, арк. 3]. На початку 1920-х років з 94 тис. селянських господарств Чернігівської округи 45 тис. мали землі до 2 дес. на сім'ю. У той же час щорічний приріст населення в окрузі становив 10 тис. осіб, а прохання на переселення щорічно подавало понад 4 тис. сімей [46, арк. 154; 47, арк. 2, 5, 9, 11; 48, арк. 2, 3, 20]. На Волині в Коростенському, Жи-

томирському, Новоград-Волинському та окремих інших повітах краю обезземелення селян також підійшло до катастрофічної межі. У багатьох сім'ях наділ орних земель на одного члена сім'ї становив 0,1 – 0,3 дес. угідь [44, арк. 15; 45, арк. 7–76]. Вже на середину 1920-х років в республіці з'явилося 5 млн. сільського населення незабезпеченого землею, а наприкінці цього ж десятиліття їх чисельність зросла до 9,5 млн. осіб (1,818 млн. дворів). На Правобережній Україні їх кількість становила 3,2 млн., Лівобережній – 2,8 млн., Степовій зоні – 611 тис. осіб, решта – у східних районах республіки та в українському Поліссі [32, арк. 15; 43, арк. 16].

За рішенням РНК, у структурі Наркомату земельних справ (НКЗС) у березні 1921 р. було створено Надзвичайну переселенську комісію (НПК) і покладено в її обов'язки вирішення всіх питань щодо переселення селян в межах республіки та за її межі. Схожі комісії були також утворені у всіх губернських і повітових центрах УСРР [23, арк. 36]. Проводилася також робота з Всеросійською (далі – Всесоюзною) переселенською комісією щодо надання земель у незаселених районах РСФРР – Поволжя, Уралу, Сибіру, Казахстану, Далекого Сходу, Кубані, Ставропольщини, Північного Кавказу переселенням з України.

В лютому 1923 р. РНК УСРР ухвалив заходи щодо забезпечення планового переселення сільського населення республіки в Україні і за її межі. А у квітні 1924 р. РНК СРСР, підтримуючи переселенський рух, прийняв постанову «Про пільги переселенців». У ній визначався рівень матеріальної допомоги сім'ям, які оселялися на нових землях [27, арк. 387, 411]. У липні 1924 р. Мала Президія ВУЦВК, а згодом і РНК УСРР, ухвалили постанову «Про переселенські товариства в Україні» [42, арк. 130; 26, арк. 121]. Згідно цих постанов, пріоритет під час формування списків переселенців надавався вже організованим колективним господарствам.

На початку 1920-х років великі земельні ресурси, придатні для ведення землеробства і тваринництва, знаходилися переважно у Східному і Північному Казахстані (з квітня 1925 р. офіційна назва – Казахська Автономна Соціалістична Радянська Республіка – КАСРР). Таких угідь нараховувалося в республіці 216 млн. дес. Причому придатних з них для землеробства, при певному окультуренні, становило 80 млн. дес. а, фактично, було освоєно 2,8 млн. дес. угідь [40, арк. 138]. За підрахунками економістів того часу і фахівців по земельному питанню Всесоюзної переселенської комісії, на неосвоєні території можна було переселити понад 10 млн. сільського населення з перенаселених регіонів СРСР. Єдиною складністю цього процесу було те, що у ці території потрібно було вкласти великі матеріально-фінансові ресурси, насамперед, в окультурення земель, будівництво доріг, мостів через річки, залізниць, вокзалів, меліоративних і зрошувальних систем, адміністративних приміщень, соціально-культурної сфери тощо. Коштів у державному бюджеті на проведення таких великомасштабних будівельних та різних науково-дослідних робіт на той час не було.

У 1921 р. у КАСРР розпочала працювати комісія з обстеження земельних ресурсів краю, придатних для землеробства і першочергового заселення. Від України до її складу увійшов Уповноважений по земельним ресурсам Наркомзему УСРР А. Чебанов. Комісія виявила таких земель 39 млн. дес. Тут були переважно чорноземні ґрунти, клімат помірно вологим, зими – нехолодними, а урожайність полів становила в середньому 45 – 55 і більше пудів зернових з десятини [36, арк. 35; 38, арк. 88, 91]. Ці землі знаходилися у 13-ти округах Східного, Північного і Північно-Західного Казахстану: Усть-Каменогорській, Зайсанській, Семипалатинській, Павлодарській, Акмолінській, Кокчетавській, Атбасарській, Кустанайській, Актюбінській та інших округах. У цих округах мешкало 450 тис. казахів і 302 тис. (40,2%) росіян та українців. Але в ряді округ, переважно землеробських, українців і росіян мешкало близько 90 відсотків [36, арк. 5].

Національний склад населення північно-західних округ Казахстану

Назва округи	Росіян, у %	Українців, у %	Інших народностей, у %
Кустанайська	25,5	60,5	8,0
Павлодарська	29,0	59,0	12,0
Актюбінська	19,6	70,3	10,1

Слов'янське населення займалося переважно землеробством та працювало в містах на різних підприємствах, а казахи – вели напівкочовий спосіб життя й займалися тваринництвом [34, арк. 166].

У 1921 р. на переїзд у Казахстан до Всеукраїнської переселенської комісії надійшло сотні заяв з різних губерній УСРР. Прохання подавали як окремі особи, так і цілі колективи жителів сіл і, навіть, хуторів з клопотанням дати дозвіл на переселення у КАСРР та виділення їм земель для заснування там господарств та поселень.

Наприклад, на Полтавщині у місцеву губернську переселенську комісію навесні 1921 р. було подано заяв від 30 сільських колективів та декількох сотень індивідуальних прохань на переїзд у різні регіони Казахстану [24, арк. 37]. І вже з 1921 р., незважаючи на різні соціально-економічні негаразди та засуху у Поволжі, Північному Уралі і рухом голодобіженців у республіку, з України, переважно у Кустанайську, Зуєвську, Кокчетавську округи, переїхало декілька тисяч сімей.

Прибулим переселенцям виділяли по 30 дес. землі на кожне господарство для вирощування зернових культур. Як правило, це були чорноземні ґрунти. А тим сім'ям, які у доповнення до вирощування зернових культур хотіли займатися ще й тваринництвом, наділяли додатково 60 дес. землі на господарство. Згодом, у 1922 – 1924 рр., норма землі на планову переселенську сім'ю була встановлена 40 дес. під зернове господарство і додатково 70 дес. тим, які вели тваринництво. В окремих

районах ці наділи були доведені, навіть, до 120 – 150 дес. угідь на сім'ю [34, арк. 168].

Переселити велику кількість населення в Казахстан протягом декількох років, щоб освоїти величезні степові райони краю, із-за недостачі фінансів і матеріально-технічних ресурсів, було неможливо. Тому ЦВК і уряд СРСР у 1925 р. на спеціальному засіданні, яке було присвячене переселенню, ухвалили рішення і визначили конкретні заходи, території, земельні фонди КАСРР, які необхідно було освоїти першочергово та заселити їх впродовж десяти років, тобто за 1925 – 1935 рр.

Розподіл земельного фонду КАСРР для переселенців у Союзний колонізаційний фонд [33, арк. 164]

Назва округи	Кількість земель, у млн. дес.	Кількість переселенців господарств, у тис. одиниць	Кількість земель, виділених переселенцям, у млн. дес.
Кустанайська	11	62	4,8
Актюбінська	5,7	35,4	2
Уральська	3,76	21,1	0,5
Ішимська	2,12	16,81	0,6
Джамбатійська	2,8	27,7	0,85
Петропавлівська	4,5	62	1,55
Акмолінська	7	29	4,08
Кокчетавська	6,2	63	1,55
Павлоградська	11	54	1,45
Атбасарська	6,1	22	1,40
Семипалатинська	3,2	22,1	0,56
Усть-Каменогорська	3,4	57,8	0,14
Зайсанська	6,02	29,1	0,21
Всього	72,8	502,01	19,69

За цим же рішенням, кожній сім'ї намічалось виділити під поселення не менше 60 дес. земель.

В руслі реалізації програми-плану щодо освоєння земель Казахстану, Україна отримала наряд на десятилітній період переселити у КАСРР спочатку 446 тис. осіб (85,7 тис. сімей), а потім, у 1929 р., цей показник був піднятий до 600 тис. осіб (109 тис. сімей) [28, арк. 294; 39, арк. 191].

З 1925 р. з України розпочалося планове переселення населення сіл і окремих верств жителів міст у Казахстан. Для більшої організованості цього руху, Всеукраїнський переселенський комітет розробив річні плани з визначенням чисельності сімей, які слід було переселити в республіку. У доповнення до цього, місцеві переселенські комісії також склали списки бажаючих родин переїхати на Схід, а РНК УСРР виділив з державного бюджету кошти на ці заходи. Тут варто зазначити, що українські селяни були достатньо проінформовані про природно-кліматичні умови Казахстану, його землі, умови ведення сільського господарства, про кількість землі, яка виділялася переселенській сім'ї тощо. Цю інформацію вони отримували як

з періодичної преси, так і спеціально випущених брошур. У них подавалася широка характеристика того чи іншого регіону як Казахстану, так й інших районів Поволжя, Уралу, Сибіру, Далекого Сходу, Сахаліну, Якутії, Північного Кавказу. Тому бажаючих невідкладно переїхати в КАСРР було значно більше ніж це визначалося щорічно для Союзного колонізаційного фонду [35, арк. 14; 39, арк. 36, 57, 59, 69]. Так, впродовж 1925 – 1926 рр. з України щорічно в Казахстан переїжджало по 2 тис. сімей, а 1927 р. – 4,4 тис. (22 тис. осіб). Це було сільське населення переважно з Чернігівщини, Полтавщини, Волині, Київщини, Поділля. У наступному 1928 р. у Казахстан переселилося 80 тис. осіб [31, арк. 1; 37, арк. 19, 20].

Прибуття українського населення в Казахстан вплинуло не тільки на освоєння земельних ресурсів й розвиток регіонального сільського господарства, а й на зміни в демографічному становищі КАСРР. Ці зміни показує нижче наведена статистика.

Наприкінці 1928 р. ВУЦВК і РНК УСРР ухвалили новий щорічний план переселення українців у Казахстан. Було заплановано переселити в цю республіку у 1929 р. 20 тис., 1930 – 40 тис., 1931 р. – 60 тис., 1932 р. – 80 тис., 1933 р. – 80 тис. Всього за ці п'ять років повинно було переселитися 280 тис. осіб [40, арк. 134 – 135]. Ця програма, в основному, виконувалася до 1930 р. До того ж, крім планових переселенців, щорічно в Казахстан переїжджало з УСРР 5 – 6 тис. самовільних переселенців. А, наприклад, у 1926 – 1927 рр. їх мігрувало в КАСРР 10 тис. осіб [30, арк. 54].

Варто зазначити, що як планові, так і самовільні новоприбулі прагнули оселятися компактно в одному окрузі, районі і навіть селі, селищі чи містечку. Зокрема, в Актюбінській окрузі у свій час вихідцями з Полтавщини була заснована Лубенська волость. Там українці побудували 6 сіл і декілька хуторів. У них оселилося 456 сімей (2256 осіб), які взяли собі на обробіток 60331 дес. землі. І такі приклади по Казахстану були непоодинокі [34, арк. 212].

Ухвалена у 1928 р. керівництвом УСРР програма переселення в КАСРР на 1929 – 1933 рр. до 1931 р., як вже попередньо зазначалося, в осно-

вному виконувалася. Якщо у 1920 р. в Казахстані мешкало 561,8 тис. українців, то на 1927 р. їх чисельність зросла до 860,2 тис., а на 1930 р. – до 934 тис. осіб. Однак початок суцільної колективізації в УСРР у 1930 р. призвів до того, що на 1931 р. питання обезземелення вже практично було вирішене, так як у багатьох регіонах республіки 80 – 90% селян змушені були вступити до колгоспів або були членами кооперативів. У них, насамперед, усуспільнювалася земля і сільськогосподарський реманент. Тому багато сімей, які планували переїхати у Казахстан, відмовилися від цього наміру й залишилися жити та працювати у своїх селах або виїхали на роботу на заводи, фабрики і на постійне мешкання в міста. Поступово призупинився і добровільний рух населення в Казахстан, а, замість нього, сюди почали виселяти «куркулів», яких називали спецпоселенцями. Точна кількість таких переселених сімей у КАСРР з УСРР не встановлена. Відомий лише той факт, що з 1930 по 1932 р. у Казахстан з європейської частини СРСР було переселено 381026 сімей (1,803 млн. осіб) і з них, в межах 9 – 10%, були поселенці з України. Тобто, загальна чисельність українського населення Казахстану на 1933 р. становила 1,117 млн. осіб. З урахуванням переїзду в КАСРР самовільних переселенців, з УСРР до КАСРР переселилося всього близько 190 – 200 тис. осіб у період 1925 – 1930 рр. [29, арк. 54 – 55].

Практично припинилася міграція українського населення як добровільна, так і примусова з України в Казахстан під час Голодомору 1932 – 1933 рр. У ці трагічні для України та інших республік СРСР роки у селах, селищах і містечках УСРР від виснаження та різних хвороб, викликаних недоїданням, померло, за мінімальними підрахунками істориків, від 3,5 млн. осіб (10,2% загальної чисельності населення України), за іншими даними – до 7 млн. осіб [19, арк. 245]. Не минула ця трагедія і Казахстан. Тут, як і в інших аграрних районах СРСР, у селян, кооперативів та в колгоспів були вилучені сільськогосподарські продукти і штучно створений голод. Його наслідки для краю були не менш важкими як в Україні. Після такої «хлібозаготівлі» голод охопив Актюбінську, Уральську, Акмолін-

Кількісний склад основних національних груп населення Казахстану за даними перепису республіки у 1920 і 1926 рр. [2, с. 18 – 45]

Назва губерній, округ	Кількість всього населення в тис. осіб		Казахи тис. осіб		Росіяни тис. осіб		Українці тис. осіб	
	1920	1926	1920	1926	1920	1926	1920	1926
Акмолінська	1187,5	1211,5	445,3	430,8	458,2	394,1	222,1	312,3
Актюбінська	533,7	468,3	406,1	320,0	34,7	43,8	81,5	88,4
Семіпалатинська	1047,8	1310,2	565,9	714,6	380,4	398,6	68,5	140,2
Уральська	740,4	638,0	531,8	467,9	158,6	127,4	27,9	25,4
Кустанайська округа	428,0	389,3	166,0	123,4	80,5	82,6	161,8	160,8
Авдієвський повіт	101,4	135,5	99,3	131,5	1,7	2,1	–	0,8
Всього по Казахстану	4038,8	4152,8	2208,4	2188,2	1114,1	1048,6	561,8	727,9

ську, Кустанайську, Кокчетавську, Павлодарську, Усть-Каменогорську та окремі інші сільськогосподарські округи КАСРР. Їх заселяли переважно росіяни і українці. У таких округах як Кустанайська, Павлодарська, Актюбінська, Зуєвська кількість українського населення, від загальної чисельності його жителів, становила 60 – 70 відсотків.

Вже наприкінці 1932 р. населення названих округ, рятуючись від голоду, розпочало мігрувати у прилеглі до Казахстану райони Сибіру та у Забайкалля і Далекий Схід. Але Транссибірська залізниця фактично була заблокована. Поїзди прямували на Схід фактично без зупинок і люди не могли вийти з голодуючих районів. Тому вони помирали від голоду тисячами як в селах, так і біля залізничі – українці, казахи та представники інших народностей. За підрахунками казахських істориків і демографів, у республіці з 5,114 млн. осіб під час голоду померло майже 2,2 млн. людей та 616 тис. переважно степових кочових казахів, назавжди виїхали в Монголію, частина – Афганістан і, навіть, Іран. Таким чином, втрати населення Казахстану від голоду становили 50%, а в окремих районах цей показник сягав понад 60 відсотків. Тому загальні демографічні втрати республіки, з врахуванням міграції, становили 3,116 млн. осіб [1, с. 67].

Ця статистика показує, які відбулися демографічні зміни в Казахстані впродовж тринадцяти років, з врахуванням природного приросту населення, його міграції, втратами від Голодомору, трудовими і спецпереселенцями з різних республік СРСР у КАСРР. Щодо українського населення, то з 1930 по 1939 рр. його чисельність зменшалася більш як на 254 тис. осіб. Можливо це і є та кількість, яка померла під час голоду. Але в переписі 1939 р. увійшли також виселені в Казахстан «куркулі»-українці зі своїми сім'ями, точна чисельність яких невідома. За різними оцінками, це могло становити 60 – 80 тис. осіб. Тому і кількість померлих українців під час Голодомору в КАСРР може сягати більш як 250 тис. осіб.

Отже, внаслідок аграрного перенаселення в УСРР у 1920-х роках, урядом республіки була розроблена програма щодо переселення українських селян на землі, відведені Всесоюзним колонізаційним фондом у Казахстані. План переселення з УСРР у КАСРР на 10 років передбачав переселити

спочатку 446 тис. осіб (85,7 тис. сімей), а потім, у 1929 р., цей показник був піднятий до 600 тис. осіб (109 тис. сімей). Основна маса переселенців з УСРР почала приїжджати до Казахстану в 1925 р. Норми наділів на одну родину тут становили, у середньому, 40 дес. землі, не враховуючи луків. Українці, в основному, селилися компактно, створюючи цілі поселення. У 1920 – 1930 рр. кількість переселенців з УСРР до КАСРР, з врахуванням позапланових, становила 190 – 200 тис. осіб. Процес переселення був зупинений під час колективізації та Голодомору, внаслідок якого в Казахстані загинуло близько 250 тис. українців.

Список використаних джерел

1. Абылхожин Ж. Б. Казахстанская трагедия / Абылхожин Ж. Б., Козыбаев М. К., Татимов М. Б. // Вопросы истории. – 1989. – №7. – С.65 – 67.
2. Всесоюзная перепись населения 1926 г. Окончательные итоги. – М.: Изд. ЦСУ Союза ССР, 1928. – Т. VIII. – 286 с.
3. Всесоюзная перепись населения 1939 года: Основные итоги / [отв. ред. Ю. А. Поляков]. – М.: Наука, 1992. – 255 с.
4. Ганжа О. Українське село в період становлення тоталітарного режиму (1917-1927 рр.) / Ганжа О. – К.: Інститут історії НАН України, 2000. – 208 с.
5. Гіршфельд А. Міграційні процеси України (в світлі перепису 1926 р.) / А. Гіршфельд. – Харків, Держвидав, 1930. – 88 с.
6. Даниленко В. Сталінізм на Україні: 1920-1930-ті роки / В. Даниленко, Г. Касьянов, С. Кульчицький. – К.: Либідь, 1991. – 344 с.
7. Долинська С. Українське селянство в переселенській політиці СРСР у 1920-ті роки : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Долинська С. В., Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2015. – 265 с.
8. Заставний Ф. Східна українська діаспора / Заставний Ф. Д. – Львів: Світ, 1992. – 176 с.
9. Киричевський І. Система переселенських органів УРСР (1925-1930 рр.) / І. Киричевський // Український історичний збірник. – 2014. – Вип. 17. – С. 194 – 202.
10. Красильников М. П. Агараное переселение в 1928–29 гг. / М. П. Красильников // Статистическое обозрение. – 1930. – № 5. – С. 84 – 92.
11. Красильников М. П. Переселенцы-обратники / М. П. Красильников // Статистическое обозрение. – 1928. – № 12. – С. 107 – 110.
12. Кульчицький С. Україна між двома світовими війнами (1920-1939 рр.) / Кульчицький С. В. – К.: Видавництво «Альєтрнатива», 1999. – 336 с.

Порівняльна чисельність і національний склад населення Казахстану за даними Всесоюзного перепису населення 1926 і 1939 рр. [2, с. 18–40; 3]

Все населення за національним складом	1926		1939		Приріст у % на 1939 р., порівняно з 1926 р.
	Чисельність населення, у тис. осіб	%	Чисельність населення, у тис. осіб	%	
Все населення	6229,2	100	6394,6	100	102,6
Казахи	3627,6	58,2	2327,6	36,4	64,2
Росіяни	1274,9	20,5	2635,6	41,2	206,7
Німці	58,7	0,9	93,6	1,5	159,4
Українці	860,2	13,8	676,8	10,6	78,7
Інші народності	408,5	6,6	661,0	10,3	161,8

13. Либкинд А. С. Аграрное перенаселение и коллективизация деревни / А. С. Либкинд. – М., 1931. – 196 с.
14. Мельничук О. Радянська соціальна політика 1920-30-х рр.. у сучасній історіографії / О. А. Мельничук // Інтелігенція і влада. – 2010. – Вип. 20. – С. 265 – 274.
15. Минц Л. Е. Аграрное перенаселение и рынок труда в СССР / Минц Л. Е. – М.-Л.: Московский рабочий, 1929. – 470 с.
16. Платунов Н. И. Переселенческая политика Советского государства и ее осуществление в СССР (1917-июнь 1941 г.г.) / Н. И. Платунов. – Томск, Издательство Томского университета, 1976. – 283 с.
17. Полян П. Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР / Полян П. – М.: Мемориал, 2001. – 328 с.
18. Попов Ф. Проблема аграрної перенаселеності та шляхи розвитку народного господарства УСРР / Ф. Попов // Більшовик України. – 1928. – № 21. – С. 64 – 76.
19. Сергійчук В. І. Голодомор 1932-1933 років як геноцид українства. Вид. 4-те, доп. / Сергійчук В. І. – Вишгород: ПП Сергійчук М. І., 2016. – 320 с.
20. Сергійчук В. Українізація Росії. Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923-1932 роках / Сергійчук В. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2000. – 336 с.
21. Сергійчук В. Українці в імперії / Сергійчук В.І. – К.: «Київська правда», 1992. – 92 с.
22. Яцюк В. Аграрне перенаселення на Поділлі в середині 20-х років ХХ ст. / В. Л. Яцюк // Краєзнавство. – 2006. – № 1-4. – С. 58 – 60.
23. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 27. Оп. 2. Спр. 279. Арк. 36.
24. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 2. Спр. 287. Арк. 37.
25. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 5. Спр. 355. Арк. 402.
26. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 5. Спр. 360. Арк. 121.
27. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 5. Спр. 362. Арк. 387, 411.
28. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 6. Спр. 639. Арк. 294.
29. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 7. Спр. 431. Арк. 54 – 55.
30. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 7. Спр. 1131. Арк. 54.
31. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 7. Спр. 1144. Арк. 1.
32. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 7. Спр. 1145. Арк. 15, 74.
33. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 8. Спр. 724. Арк. 164.
34. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 8. Спр. 729. Арк. 166, 168, 212.
35. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 8. Спр. 766. Арк. 14.
36. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 9. Спр. 961. Арк. 5, 35.
37. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 9. Спр. 963. Арк. 19, 20.
38. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 10. Спр. 774. Арк. 88, 91.
39. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 10. Спр. 783. Арк. 36, 57, 59, 69, 191.
40. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 10. Спр. 786. Арк. 134 – 135, 138.
41. ЦДАВО України. Ф. 342. Оп. 2. Спр. 1011. Арк. 3.
42. ЦДАВО України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 216. Арк. 130.
43. ЦДАВО України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 349. Арк. 16.
44. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). Ф. Р-1111. Оп. 1. Спр. 1151. Арк. 15.
45. ДАЖО. Ф. Р-1111. Оп. 1. Спр. 1152. Арк. 7 – 76.
46. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). Ф. Р-65. Оп. 1. Спр. 353. Арк. 154.
47. ДАЧО. Ф. Р-509. Оп. 1. Спр. 127. Арк. 2, 5, 9, 11.
48. ДАЧО. Ф. Р-509. Оп. 2. Спр. 40. Арк. 2, 3, 20.
3. Vsesoyuznaya perepys' naseleniya 1939 goda: Osnovnye ytohy / [otv. red. YU.A. Polyakov]. – M.: Nauka, 1992. – 255 s.
4. Hanzha O. Ukrayins'ke selo v period stanovlennya totalitarnoho rezhymu (1917 – 1927 rr.) / Hanzha O. – K.: Instytut istoriyi NAN Ukrayiny, 2000. – 208 s.
5. Hirshfel'd A. Mhratsiyni protsesy Ukrayiny (v svitli perepysu 1926 r.) / A. Hirshfel'd. – Kharkiv, Derzhvydav, 1930. – 88 s.
6. Danylenko V. Stalinizm na Ukrayini: 1920-1930-ti roky / V. Danylenko, H. Kas'yanov, S. Kul'chyts'kyy. – K.: Lybid', 1991. – 344 s.
7. Dolyns'ka S. Ukrayins'ke selyanstvo v pereselens'kii politytsi SRSR u 1920-ti roky: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Dolyns'ka S.V., Natsional'nyy pedahohichnyy universytet imeni M. P. Drahomanova. – Kyiv, 2015. – 265 s.
8. Zastavnyy F. Skhidna ukrayins'ka diaspora / Zastavnyy F. D. – L'viv: Svit, 1992. – 176 s.
9. Kyrychevs'kyy I. Systema pereselens'kykh orhaniv URSR (1925-1930 rr.) / I. Kyrychevs'kyy // Ukrayins'kyy istorichnyy zbirnyk. – 2014. – Vyp. 17. – S. 194 – 202.
10. Krasyl'nykov M. P. Aharanoe pereselenye v 1928–29 h.h. / M. P. Krasyl'nykov // Statysticheskoe obozrenye. – 1930. – № 5. – S. 84 – 92.
11. Krasyl'nykov M. P. Pereselentsy-obratnyky / M. P. Krasyl'nykov // Statysticheskoe obozrenye. – 1928. – № 12. – S. 107 – 110.
12. Kul'chyts'kyy S. Ukrayina mizh dvoma svitovymy viynamy (1920-1939 rr.) / Kul'chyts'kyy S. V. – K.: Vydavnytstvo «Al'etnatyva», 1999. – 336 s.
13. Lybkynd A. S. Ahrarnoe perenaselenye y kollektivnyzatsyya derevny / A. S. Lybkynd. – M., 1931. – 196 s.
14. Mel'nychuk O. Radyans'ka sotsial'na polityka 1920-30-kh rr. u suchasniy istoriohrafii / O. A. Mel'nychuk // Intelihentsiya i vlada. – 2010. – Vyp. 20. – S. 265-274.
15. Mynts L. E. Ahrarnoe perenaselenye y rynek truda v SSSR / Mynts L. E. – M.-L.: Moskovskyy rabochyy, 1929. – 470 s.
16. Platonov N. Y. Pereselencheskaya polytika Sovet'skoho hosudarstva y ee osushchestvlenye v SSSR (1917-yyun' 1941 h.h.) / N. Y. Platonov. – Tomsk, Yzdatel'stvo Tomskoho unyversyteta, 1976. – 283 s.
17. Polyan P. Ne po svoey vole... Ystoryya y heohrafiya prynudytel'nykh myhratsyy v SSSR / Polyan P. – M.: Memorial, 2001. – 328 s.
18. Popov F. Problema ahrarnoyi perenaselenosti ta shlyakhy rozvytku narodn'oho hospodarstva USRR / F. Popov // Bil'shovyk Ukrayiny. – 1928. – № 21. – S. 64 – 76.
19. Serhiychuk V. I. Holodomor 1932-1933 rokiv yak henotsyd ukraiyinstva. Vyd. 4-te, dop. / Serhiychuk V. I. – Vyshhorod: PP Serhiychuk M. I., 2016. – 320 s.
20. Serhiychuk V. Ukrayinizatsiya Rosiyyi. Politychne oshukanstvo ukraiyntsiy rosiys'koyu bil'shovyts'koyu vladoyu v 1923-1932 rokakh / Serhiychuk V. – K.: Ukrayins'ka Vydavnycha Spilka, 2000. – 336 s.
21. Serhiychuk V. Ukrayintsi v imperiyi / Serhiychuk V. I. – K.: «Kyiv's'ka pravda», 1992. – 92 s.
22. Yatsyuk V. Ahrarne perenaselennya na Podilli v sereidni 20-kh rokiv KHKH st. / V. L. Yatsyuk // Krayeznavstvo. – 2006. – № 1-4. – S. 58 – 60.
23. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrayiny (dali – TSDAVO Ukrayiny). F. 27. Op. 2. Spr. 279. Ark. 36.
24. TSDAVO Ukrayiny. F. 27. Op. 2. Spr. 287. Ark. 37.
25. TSDAVO Ukrayiny. F. 27. Op. 5. Spr. 355. Ark. 402.
26. TSDAVO Ukrayiny. F. 27. Op. 5. Spr. 360. Ark. 121.
27. TSDAVO Ukrayiny. F. 27. Op. 5. Spr. 362. Ark. 387, 411.
28. TSDAVO Ukrayiny. F. 27. Op. 6. Spr. 639. Ark. 294.
29. TSDAVO Ukrayiny. F. 27. Op. 7. Spr. 431. Ark. 54 – 55.
30. TSDAVO Ukrayiny. F. 27. Op. 7. Spr. 1131. Ark. 54.
31. TSDAVO Ukrayiny. F. 27. Op. 7. Spr. 1144. Ark. 1.
32. TSDAVO Ukrayiny. F. 27. Op. 7. Spr. 1145. Ark. 15, 74.
33. TSDAVO Ukrayiny. F. 27. Op. 8. Spr. 724. Ark. 164.
34. TSDAVO Ukrayiny. F. 27. Op. 8. Spr. 729. Ark. 166, 168, 212.

References

1. Abylkhodzhy ZH. B. Kazakhstanskaya trahedyya / Abylkhodzhy ZH. B., Kozybaev M. K., Tatymov M. B. // Voprosy ystoryi. – 1989. – №7. – S. 65 – 67.
2. Vsesoyuznaya perepys' naseleniya 1926 h. Okonchatel'nye ytohy. – M.: Yzd. TSSU Soyuza SSR, 1928. – T. VIII. – 286 s.

35. TSDAVO Ukrayiny. F. 27. Op. 8. Spr. 766. Ark. 14.
36. TSDAVO Ukrayiny. F. 27. Op. 9. Spr. 961. Ark. 5, 35.
37. TSDAVO Ukrayiny. F. 27. Op. 9. Spr. 963. Ark. 19, 20.
38. TSDAVO Ukrayiny. F. 27. Op. 10. Spr. 774. Ark. 88, 91.
39. TSDAVO Ukrayiny. F. 27. Op. 10. Spr. 783. Ark. 36,
57, 59, 69, 191.
40. TSDAVO Ukrayiny. F. 27. Op. 10. Spr. 786. Ark. 134
– 135, 138.
41. TSDAVO Ukrayiny F. 342. Op. 2. Spr. 1011. Ark. 3.
42. TSDAVO Ukrayiny F. 413. Op. 1. Spr. 216. Ark. 130.
43. TSDAVO Ukrayiny F. 413. Op. 1. Spr. 349. Ark. 16.
44. Derzhavnyy arkhiv Zhytomyrs'koyi oblasti (dali –
DAZHO). F. R-1111. Op. 1. Spr. 1151. Ark. 15.
45. DAZHO. F. R-1111. Op. 1. Spr. 1152. Ark. 7 – 76.
46. Derzhavnyy arkhiv Chernihivs'koyi oblasti (dali –
DACHO). F. R-65. Op. 1. Spr. 353. Ark. 154.
47. DACHO F. R-509. Op. 1. Spr. 127. Ark. 2, 5, 9, 11.
48. DACHO F. R-509. Op. 2. Spr. 40. Ark. 2, 3, 20.